

LŐRINCZ Julianna

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Komárom, Szlovákia
jel2ster@gmail.com

BALASSI-VERSEK ÉS FORDÍTÁSAIK NYELVI-STILISZTIKAI JELLEMZŐI

The Linguistic and Stylistic Characteristics of Balassi's Poems
and their Translations

Jezičke i stilističke karakteristike stihova Balašija
i njegovih prevoda

A tanulmány Balassi Bálint költészetének fordítási kérdéseivel foglalkozik. A régi magyar irodalom befogadása az anyanyelvi olvasó számára sem könnyű feladat, a fordító mint a forrásnyelvi szöveg újraalkotója pedig még több nehézséggel küzd, mivel két nyelv grammatikai és szemantikai eltérései mellett a szövegek keletkezési ideje között is nagy a távolság. A kulturálisan kötött formai és tartalmi elemek egy másik kultúrába való átültetése különböző megoldásokra, módosításokra, kihagyásokra, betoldásokra készíti a fordítót. A tanulmány Balassi Bálint *Hogy Júliára találta, így köszöne néki* című versének, valamint orosz és angol fordításának nyelvi-stilisztikai eszközeit veti egybe, rámutatva a forrásnyelvi szöveg módosulásaira a célnyelven történő újraírásakor.

Kulcsszavak: irodalmi fordítás, archaizmusok, kulturális reáliák, forrás- és célnyelvi szövegek

Bevezetés

Balassi Bálint a magyar nyelvű líra első magas szintű képviselője. A költő születésének 465. és halálának 425. évfordulója közeledvén a költő szövegeinek nyelvi, stilisztikai jellemzőiről írok, valamint ezeket a szempontokat figye-

lembe véve a *Hogy Júliára találta, így köszöne néki* című versszöveg angol és orosz fordításait vetem egybe az eredeti szöveggel, valamint a két célnyelvi szöveget egymással.

A régi magyar irodalom költői szövegeinek fordítása általában nem könnyű feladat, mivel a forrás- és célnyelvek többnyire tipológiailag eltérnek egymástól, de még az azonos típusú nyelvek esetében is sok a grammatikai és főként a szemantikai eltérés. Eltérés mutatkozik a forrás- és célnyelvek versbeszédhagyományában is, de a kulturális eltérések is nehezítik a fordítást. Nagyon fontos az időtényező is, hiszen a fordítás idejénél több száz évvel korábban keletkezett szövegek grammatikai és szemantikai szintje, stílusa, versformája természetes módon eltér a mai forrás- és célnyelvi irodalmi szövegektől.

Nem lefordíthatatlanok a régi szövegek, de a fordítóknak a forrásnyelvi szöveg formájának vagy poétikai üzenetének célnyelvi újraalkotása során számos esetben kell módosításokat végrehajtaniuk.

Minden szövegben vannak olyan részek, amelyek szervesen kapcsolódnak a forrásnyelvi kultúrához, de ha nincs megfelelőjük a célnyelvi kultúrában, nehezen lehet adekvát módon visszaadni őket a célnyelven. A reáliák, vagy egy költő nyelvhasználatára jellemző egyéni kifejezések, vagy éppen a célnyelvben ismeretlen versszerkezet fordítása sokszor állítja nehéz feladat elé a fordítókat. Tágabb értelemben nemcsak az adott kultúrára jellemző nyelvi kifejezéseket tekintem reáliáknak, hanem a forrásnyelvi kultúrában meglévő, de a célnyelvi kultúrából hiányzó kötött szövegalkotási elemeket is: pl. műfaj, stílustörténeti korszak, versforma.

A fordító gyakran választ olyan stratégiát, amely biztosítja a célnyelvi szövegnek a forrásnyelvi szöveghez való optimális hasonlóságát. Ez egyúttal azonban azt is jelenti, hogy a célnyelvi olvasó feldolgozási erőfeszítése is nő. Klaudy Kinga szerint a műfordításokban a fordítók a reáliák és más, a célkultúrában hiányzó elemek átkódolásakor az aszimmetria hipotézisét alkalmazzák (Klaudy 2015, 177–184). A vizsgált Balassi-versszöveg, valamint annak orosz és angol fordítási variánsai között sok azonosságot és eltérést is felfedezhetünk, amint a dolgozatomban elvégzett következő elemzés is mutatja.

Balassi költészetének reneszánsz vonásai

A reneszánsz egész Európában új stílusvonásokkal gazdagította az irodalmat. Főbb jellemzői: az antik kultúra megújítása, az antik minták utánzása, a világszemlélet középpontjában a tevékeny, a természettel szoros kapcsolatban lévő, művészeteket ismerő és szerető ember áll.

A magyar nyelvű költészet a XVI. század utolsó harmadában emelkedik magasabb művészi szintre. Az alkalmilag verselgető arisztokraták közül messze kiemelkedik Balassi Bálint költészete, amely színvonalban magasan fölötte áll a korabeli magyar reneszánsz költőknek. Balassi Bálint költészetét a reneszánsz stílustörténethez szokás kötni, bár a megelőző stílustörténeti korból is őriz stílusvonásokat, formákat. A szakirodalomban időnként fellángol a vita Balassi költészete stílustörténeti hovatartozásának értékelése körül, amelyről Székely Júlia így ír:

Nem vonható kétségbe költeményeinek reneszánsz jellege, mint ahogyan az sem, hogy számos sajátossága még középkorias elemeket őriz. Hogy életműve egy jelentősebb, ám ma már nem tanulmányozható, elenyészett költészeti hagyomány betetőzése volna, vagy Balassi egy előzmény nélküli zsenije irodalmunknak, ez adatok hiányában aligha válaszolható meg teljes bizonyossággal (Székely 2001).

Balassi előtt is létezett azonban magyar nyelvű szerelmi költészet: „... a magyar nyelvű vágáns jellegű virágének és a szintén magyar nyelvű petrarkizáló humanista költészet – Balassi pedig e két utóbbinak a folytatója” (Tóth 1998). Balassi a népköltészet, a kódexirodalom mintái mellett elsősorban a reneszánsz, főként a neolatin mintákat követi, ami különböző stílusesszéközök kötelező alkalmazását jelenti:

1. az antik mitológiai motívumok utánzása,
2. tudós utalások,
3. harmónia a versszerkezetben,
4. a természetkultusz,
5. eszményítés, amely viszont a harmónia ellenében hat (Szabó 1998, 56–66).

A természet ábrázolása központi szerepet kap Balassi költészetében mind a szerelmes, mind pedig a vitézi élet szépségeit bemutató szövegeiben. Ugyanakkor nagyon fontos szerepe van nála az eszményítésnek is. Erről tanúskodik például az is, hogy Balassi szerelmi költészetének nőalakjai valóságos nők voltak ugyan, de a költő a reneszánsz példákat követve eszményítette a konkrét nőalakokat és ismert mitológiai motívumokat vagy egyéni jelentésben használt képeket, alakzatokat alkalmazott a bemutatásukra. Szabó Zoltán rámutat, hogy mindegyik imádott nő arcát a rózsza metaforával vagy hasonlattal írja le a költő. Még a jelzők sem igazán egyénítik a stílusát, bár mutatnak némi változatosságot. Pl.: Júlia arca „paradicsomban termett szép új rózsza”, Margarétáé „jegyez rózsát

szép orcája”, Zsuzsanna arca olyan, mint „a pütkösti rózsza” (Szabó 1998, 59). A szeretett nő megszólítására Balassi is gyakran használja a reneszánsz szerelmi költészetben általánosan ismert motívumokat: *madár, galamb, virág, rózsza*. A költő a lovagkori költészet szerelmi vallomásait tartotta mintának, amelyben a nő háromféleképpen viszonyulhat az udvarlóhoz: 1. kedveli, ezért elfogadja az udvarlását, 2. nem kedveli, de megtűri mint rabját, akinek kisebb-nagyobb szolgálatait igénybe veszi, 3. gyűlöli, ezért eltaszítja magától (Szentmártoni Szabó 2004, 36).

Hogy Júliára talál, így köszöne néki

A dolgozat következő részében a Balassi-szöveg, valamint az orosz és az angol célnyelvi szövegváltozat jellemző stílusjegyeit hasonlítom össze. Az orosz szöveget Dubrovkin fordította, az angolt Adam Makkai.

Az orosz Balassi-kötet szövegeit a magyarul is anyanyelvi szinten beszélő és író, Balassi-karddal kitüntetett Jurij Guszev irodalmár, műfordító gondozta, illetve készítette a nyersfordítások, valamint a műfordítások egy részét. Egy Guszevvel készített interjúban olvashatjuk, hogy a versfordítások jó része évtizedekkel korábban készült, de a kötet kiadása különböző okok miatt váratott magára. Nem elsősorban a magyar szövegek nyelvi nehézsége okozott gondot a fordítóknak, hiszen régisége ellenére a Balassi-versek nagy része kevés, ma már archaikusnak ható nyelvi formát tartalmaz, hanem a versszerkezet újraalkotása, hiszen az orosz versbeszédben ismeretlen magyar metrikát kellett újraalkotniuk a fordítóknak. A Balassi-versek fordításának nehézségeiről Jurij Guszev így vall:

A magyar vers, ha mértékes is, nem tartja meg azt a (az oroszok számára alapvető) szabályt, hogy a szavak természetes hangsúlya egybeessen a versbeli mértékkel, a mérték diktálta ritmussal. [...] Ahhoz, hogy élvezhető legyen a mai orosz fülnek, csak egy megoldás volt: modernizálni kellett. Legjobban a jambikus rendszerbe simultak bele a strófái, valamint a trocheusokban is jól hangzanak. Lehet variálni is, mert az orosz költészet mértékrendszere gazdag és változatos, így lehetőségeket ad a szinte megoldhatatlannak látszó feladatok megoldására is. Többek között arra, hogy finom, nem erőltetett archaizálást kölcsönözzön a költeményeknek (Guszev 2007).

A *Hogy Júliára talál, így köszöne néki* forrásnyelvi szöveg formáját adekvátan adja vissza a fordítás, oroszul is jól hangzó versként. A célnyelvi szöveg

a magyar prozodiát nagyjából megőrzi, a rímeket, a kétütemű magyaros verselésnek megfelelő rímszerkezetet is létrehozta Dubrovkin, a fordító. Ha azonban a nyersfordítás segítségével végigkövetjük az orosz szöveget, több lényeges szemantikai és képszerkezetbeli eltérést találunk benne. Ilyen szembe-tűnő eltérés például a célnyelvi szöveg képi síkján az eredetiben nem szereplő hasonlat, a dámszarvasként verő szív. Nézzük meg először az első 3 versszak magyar eredetijét és az orosz célnyelvi variánst.

Ez világ sem // kell már nekem (a)
Nálad nélkül, // szép szerelmem, (a)
Ki állasz most // énmellettem, (a)
Egészséggel, // édes lelke. (a)

Én bús szívem vidámsága,
Lelkem édes kívánsága,
Te vagy minden boldogsága,
Véled isten áldomása.

Én drágalátos palotám,
Jóillatú piros rózsám,
Gyönyörű szép kis violám,
Élj sokáig, szép Júliám!

Встретив Юлию, поэт приветствовал ее следующими словами:

Без тебя мне // жизнь постыла, (a) 'Nélküled számomra az élet kihűlt,
Без тебя // брожу уныло, (a) Nélküled csüggedten bolyongok,
Все, что было // сердцу мило, (a) Minden, ami a szív(em)nek kedves volt,
Стало тусклым, // как могила. (a) Fakó (bágyadt) lett, mint a sír.

Сердце бьется // робкой ланью,
Обреченное // закланью,
Ты вольна // державной дланью
Положить // конец пыланью.
A szív félénk dámszarvasként vergődik,
Amely áldozatra van kárhozzatva,
Jogodban áll fenséges tenyérrrel
Véget vetni a lobogásnak (vergődésnek).

Ты – дворцовый // сад султана,
Возносимый // неустанно,
В мире нет // стройнее стана,
Роза в шелесте // фонтана!
Te – a szultán palotakertje (vagy),
Akire lankadatlanul büszke,
Nincs a világon karcsúbb termet,
Rózsa a szökőkút csobogásában.'

Az első versszakban az információtartalom adekvát ugyan az eredetivel, de a két szövegben a találkozást illetően időbeli különbséget érzékelünk: a forrásnyelvi szövegben a költő egy véletlen, valós találkozásáról lehet szó Júliával, a nő a költő mellett áll. Az orosz szöveg a találkozás utáni időbe visz bennünket, az eltaszított szerelmesnek a kedvese elvesztése miatt érzett bánatát érzékelteti. Ugyanakkor véleményem szerint a fordító egy későbbi stíluskorszakra, a szentimentalizmusra inkább jellemző stíluseszközökkel írja le a szerelmes elvesztése miatt kesergő költő bánatát.

A forrásnyelvi szöveg 3. versszakában a bókoló üdvözlés a halmozás alakzatával fejeződik ki. Az orosz újraírt kép az eredeti versben nem szereplő török udvart idézi, az így létrejött keleti hangulat ellentétet alkot a neolatin költészeti mintát követő forrásnyelvi szövegével. Júliát a szultán palotakertjével azonosítja, a metaforát a palotakert egyik szokásos kellékével, a szökökút betoldásával részletezi. A *дворцовый сад султана* 'a szultán palotakertje' metafora kiterjesztésével metaforák sorát alkotta meg a fordító. Ez a megoldás a ma különösen elterjedt ún. honosító fordítói eljárásból is következhet.

A Balassi-versszövegek metaforáiról korábban szoltam, most érdemes közelebbről megvizsgálni az elemzett szöveg metaforasorozatát: az eredeti szövegben a *jóillatú piros rózsa, a gyönyerű szép kis viola* halmozott jelző formájú virágmataforák. Ezek a metaforák nem jelennek meg az orosz szövegvariánsban, mivel más képeket alkalmaz a fordító, így a forrásnyelvi szöveg képi és szemantikai jelentését lényegesen megváltoztatja. A Balassi-szöveg virágmataforáiból csak a rózsa maradt meg az orosz szövegben, így több helyen egyrészt képhiány, másrészt képtöbblet keletkezett az újraírás következtében.

De meg kell jegyeznünk, hogy az eredetiség is mást jelentett Balassi korában, mint a későbbi korokban. Erről tanúskodik a fiatal Németh László egyik írásából vett részlet is:

Mást jelentett Balassinak a költészet, mint nekünk. Másképp értelmezte az eredetiséget, s másképp a poétai igazságot és hűséget. Ami képet talált, a verseibe írta, amelyik török, német, latin, horvát, lengyel, olasz vagy oláh nóta megtetszett neki [...], átvette a strófaszerkezetet. [...] néha csak szerelmi diplomáciául használta a verseit (Németh 1975, 117).

A Balassi korában érvényes kánont figyelembe véve az utánzás a reneszánsz stíluseszményhez való alkalmazkodás és a korabeli európai mintákhoz hasonló költői beszéd létrehozásának követelménye volt. Balassi tulajdonképpen azzal, hogy magyarul írt, meghonosította a nálunk még nem vagy kevésbé ismert versek tartalmi és formai megoldásait. A megújulásnak a magyar irodalom-

ban gyakran alkalmazott módszere volt a más kultúrákból való kölcsönzés. Ez vonatkozik mind a műfajra, mind pedig a versszövegek formai és képi megoldásaira is. Hasonlóról ír jóval később Rába György a nyugatosok fordításait elemző, *A szép hűtlenek* című könyvében (Rába 1969).

Annak ismeretében, hogy Balassi több nyelven beszélt, többek között a török kultúrával is volt kapcsolata, ha csak a versei nagy részéhez kapcsolt idegen dallamokra való utalásra gondolunk is, érthetővé válik az orosz fordító honosító eljárása a Júlia-metaphora török képpel való felcserélése esetében. Mivel az orosz irodalomra nem hatott az európai reneszánsz, hanem a bizánci kultúra hatása alatt állt a Balassi-versek keletkezésének idejében és még nagyon sokáig, így a bizánci képalkotó hagyomány ismert volt az orosz irodalomban. Guszev, a fordító így vall erről (magyarul!) a Balassi-kötet magyarországi bemutatóján:

[...] a XVI. században [...] a magyarok a latin kultúra vonzási szférájába tartoztak és következőképpen az olasz, a reneszánsz kultúra szférájába is. Még a XVI. században is, sőt, a XVI. században különös erővel orientálódtak a reneszánsz, a neolatin költészet irányába, és ennek Balassi Bálint költészete a legjobb bizonyítéka. Az orosz szellem fejlődése nagyon el volt vágva a reneszánsz szellemétől. [...] Itt a bizánci szellem volt döntő jellegű, de Bizánc korán megszűnt létezni (Guszev 2007).

A következő forrásnyelvi szövegrészben adjekciós alakzatok: a szinonimikus ismétlés és a fokozás eszközeit alkalmazza a költő. A Juliának mondott bókok sorozatát szinonim szavak, szókapcsolatok és mondatok alkotják:

Én szívem, lelkem, szerelmem,
Idvez légy én fejedelmem!

A vallási és lovagi-világi szféra elemei, az udvari életből származó üdvözlés „idvez légy”, valamint a „fejedelmem” megszólítás a vers 5. szakaszában fokozza a bókok hatását (vö. Szűcs 2005). Balassi szerelmének jellemzésére gyakran alkalmaz csillogó, tündöklő természeti jelenségeket leíró jellegzetes reneszánsz metaforákat is: *csillog, napfény, fényes kristály* stb. (Szentmártoni Szabó 2004, 36).

Feltámad a napom fénye,
Szemüldek fekete széne,
Két szemem világos fénye,
Élj, élj életem reménye!

A Balassi-szövegek képi szintjét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az elemi képek vannak túlsúlyban nála, a komplex képek, illetve a későbbi korok képszer-

kezetéhez hasonló több elemi képből építkező továbbcszött képek viszont még nem jelennek meg a versszövegeiben (vö. Komlovszki 1981, Szabó 1998, Szathmári 1996). Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy szemantikailag közeli társításokat alkalmaz a metaforákban, és a képek funkciója is változik a különböző korszakaiban keletkezett verseiben.

A szöveg képi rétege sokáig kerüli a különlegesebb nyelvi ízeletet, a szokatlan, távoli képzetársításokat és jobbra szokványosnak tűnő kifejezéseket, sztereotip jelzőket használ. Képnek és jelzőnek sokáig dekoratív-díszítő szerepe van. [...] változó viszont a képalkotás módja, a költői kép kifejtettségének mértéke és változó a kép versbeli funkciója (Komlovszki 1981, 537).

A forrásnyelvi szöveg 4. versszakában leírt reneszánsz metaforák az orosz fordításszövegben más konnotációval jelennek meg. Például az *éj cárnője* metafora félelmetesebbé teszi Júliát, a részletezésben a varázslatos keleti képet szövi tovább a fordító, meseszerűvé, allegorikussá írva át az eredeti képet:

Юлия – царица ночи,	’Júlia – az éj cárnője,
Ослепительные очи,	Vakító szemei,
Очи гневные жесточе	Haragos szemei kegyetlenebbek
Самых черных средоточий	a legfeketébb pokloknaál’.

Az orosz fordításban Balassi verszáró bókoló fordulatai is elmaradnak, mint ahogy elmarad az archaikus szóalakok – *talála, hajték, néki, idvez, szemüldek* – fordítása is. Az archaizmusok fordítására nem, csak enyhe stílusbeli archaizálásra vállalkoztak a Balassi-kötet orosz fordítói, amint Guszev írta a modernizáló fordításról, azaz a mai orosz olvasó-befogadónak való megfeleltetésről. Ez beleillik a ma elterjedt ún. domesztikáló, honosító fordítói eljárások koncepciójába (vö. Lőrincz 2018).

Júliámra hogy találék,
Örömben így köszénék,
Térdet fejet neki hajték,
Kin ő csak elmosolyodék.

Так твердил я одичало
Без конца и без начала,
А она не отвечала –
Улыбалась и молчала.

’Ezt erősítettem megvadulva
Vég és kezdet nélkül (tkp. szüntelenül),
De ő nem felelt –
Mosolygott és hallgatott.’

Az angol Júlia-versváltozat

When he met Julia, he greeted her thus

None of this world do I care for	‘A világon semmi nem érdekel
Without you, my fair beloved,	Nélküled, szép szerelmem,
To stand by me were you made for,	Aki mellettem állsz, akinek teremtettél,
You, my soul’s health, whom I covet!	Te, lelkem egészsége, akit megkívántam!
Of my sad heart – you’re the pleasure,	Szomorú szívemnek – te vagy az öröme,
You’re my soul’s fondest desire –	Te vagy a lelkem leggyöngédebb vágya
You’re my good cheer without measure	Te vagy a mértéktelen jó hangulatom
You’re the Godsend I require ...	Te Isten küldötte vagy, akire vágyom!
You are like a palace to me,	Olyan vagy nekem, mint a palota,
Like a rosebud, red and fragrant,	Mint egy rózsabimbó, vörös és illatos,
Like a violet you draw me	Mint egy ibolya, amit adsz nekem,
Life eternal may God you grant!	Adjon neked az isten örök életet!’

Az angol írott szövegváltozat a forrásnyelvi szövegváltozattól jól érzékelhető formai eltéréseket mutat. Ez elsősorban abból adódik, hogy az angol írott és kiejtett szövegváltozat jelentős mértékben eltér egymástól. A fordító nem szokványos megoldást választott, hogy megőrizze a forrásnyelvi szöveg prozódiai elemeit, különösen a Balassi-rímtechnikát: nem az írott, hanem a kiejtett változat prozódiját adekvát az eredetivel. A forrásnyelvi szöveg információ-tartalmát, nyelvi-stilisztikai jellemzőit illetően – az oroszhoz hasonló, de annál kisebb mértékű – eltéréseket ebben a szövegváltozatban is találunk.

Az első versszak még szó szerint követi a forrásnyelvi szöveg stilisztikai és retorikai (pl. megszólítás) elemeit, csupán a 4. sor végén van egy betoldás: *whom I covet*. A 2. versszakban a kisebb eltérések ellenére – a 2. sor kivételével, ahol az azonosító és azonosított sorrendje felcserélődik – a fordító pontosan megőrzi a metaforákat, anaforikus adjekciós alakzatok formájában. A 3. versszak forrásnyelvi halmozott metaforáit azonban hasonlatokkal helyettesíti Makkai, aminek következtében képszegényedés következik be. Balassi metaforáiban szemantikailag nincs nagy távolság a metafora két pólusa, az azonosított és azonosító között, ilyen szempontból talán nem túl nagy az eltérés, de formailag mégis, mivel a hasonlat nem metafora, nem szókép. A versszak utolsó sorában a jókívánságot, amely az orosz fordításban elmaradt, szinonimikus formában adja vissza a fordító: *Life eternal may God you grant!* Dubrovkin az

eredeti szövegtől eltérve, ezen a helyen kihagyta az orosz célnyelvi változathoz a reneszánsz lovagi költészetre jellemző bókoló jókívánságot.

Az angol szövegváltozat 4. versszakának képi megoldása a kisebb módosulások ellenére is közelebb áll az eredeti szöveghez, mint az orosz változat. A forrás- és a célnyelvi képeknek egyaránt közös szemantikai eleme a fény:

My sun's light is resurrected,	Napom fénye feltámadt,
Through your eyebrows black as charcoal –	A faszénszerű szemöldökön át
– Light to mine eyes is directed	A fény a szemeimre van irányítva!
Live on, live – you are my life's goal!	Élj tovább, élj – életem célja vagy!

Az 5. versszak tartalmilag szinte teljesen azonos a Balassi-szöveggel. Nagyobb eltérés a köszöntő üdvözlésben van, amely valószínűleg a reális fordítása miatt következett be: a *fejedelem* kulturális reália a magyar szövegben, amelyet, mivel nincs megfelelője az angol kultúrában, az angol kánonba illeszkedő 'királynő' és 'hölgy' jelentésű szavakkal helyettesített Makkai, a kétnyelvű fordító. Formai megoldása azonban az előző szövegrészeketől eltér, az utolsó sor ríme nem illeszkedik a négyes rímszerkezetbe.

Scorched with love, my heart's a-fading	'Szerelemtől meggyúlt szívem elgyengült
You alone I've been awaiting	– Te vagy, akire egyedül vágytam
Oh my heart, my soul, my darling	Ó szívem, lelkem, kedvesem,
Hail to thee, my Queen, my Lady!	Köszöntelek királynőm, hölgyem!'

Az angol nyelvű verszárlat is csak kismértékben tér el az eredeti szövegtől, annak adekvát célnyelvi megfelelőjét alkotta újra a fordító:

Overjoyed, I hailed her thusly,	'Elragadtatva, imigyen üdvözöltem
When I found my Julia lastly,	Amikor utoljára rátaláltam Júliára,
I bent head and knee, politely,	Fejet, térdet hajtottam, udvariasan,
...She? – She smiled, though	...Ő? Mosolygott, gondolt valamit
somewhat crossly.	barátságatlanul (rosszkedvűen).'

A költészet fordíthatósága. A Balassi-fordítások értékelése

A fordítási folyamat bonyolult nyelvi és nem nyelvi műveletek összessége. Az irodalmi fordítás szövegek közötti mozgás is, intertextualitás, amely szükségszerűen változásokkal jár együtt, amelyek a forrásnyelvi szöveg szemantikai és pragmatikai jelentésszövetét többnyire jelentős mértékben átstrukturálják (vö. Lőrincz 2007, 120).

A célnyelvi szövegvariáns, a műfordításszöveg a forrásnyelvi szöveghez mint invariánsához viszonyítva egy másik kultúra más nyelvi közegében keletkezett szöveg, amely többszörös áttételeken ment keresztül, amíg végső alakjában megszületett. Elméletileg tehát végtelen számú variánsa lehet az eredeti szövegnek mint invariánsnak, és mindegyik egy-egy szegmentuma a nagy egységes folyamatnak (vö. Szegedy-Maszák 1998, 69). Ezért lehet egy-egy forrásnyelvi szövegnek több – sokszor egymástól eltérő értelmezésű – célnyelvi változata, s mindegyik szövegszinten kommunikatív ekvivalense lehet a forrásnyelvi szövegnek (vö. Popovič 1980).

Az irodalmi szövegek célnyelvi szövegváltozata gyakran olyan mértékben eltér a forrásnyelvitől, hogy *pragmatikai adaptációként* értelmezhető. A forrásnyelvi irodalmi szövegek újraalkotása során a fordító olyan átváltási műveleteket végez, amelyek a nyelvi és kulturális eltérések ellenére lehetővé teszik a forrásnyelvi szöveg üzenetének megértését a célnyelvi befogadó számára. A pragmatikai adaptáció a lefordíthatatlannak ítélt kultúrspecifikus fogalmak átültetésére is gyakran használt módszer. Nevezik *kulturális átültetésnek*, a posztmodern irodalomelmélet fogalmával *újraírásnak* (vö. Benő 2011, 138; Kappanyos 2015, Toldi 2016). A pragmatikai adaptáció azonban segíti „az idegen kultúra hozzáférhetőségét” (Szegedy-Maszák 2008, 242).

Az irodalmi szövegek értelmezése, befogadása, különösen a költői szövegeké, koronként és a befogadói értelmezésektől függően is változik. A műfordításszövegek megítélésében a forrásnyelvi irodalmi szövegekéhez hasonlóan fontos szerepe van a recepciónak is. A forrásnyelvi szöveg újraírásának eredményeképpen létrejött irodalmi szövegnek a célkultúra irodalmi kánonjába kell beilleszkednie, de az újraírás folyamatában létrejött fordítások hatással vannak/lehetnek a forrásnyelvi kultúrára is (vö. Toldi 2016, Vándor 2010).

A Balassi-versszöveget, valamint orosz és angol célnyelvi variánsát összehasonlítva a forrásnyelvi szöveghez való hasonlóságok és eltérések egyaránt felfedezhetők bennük. Az orosz és az angol fordító formai megoldásai között különböző módon vannak eltérések az eredeti szövegtől. Az orosz írott szöveg prozodiája, elsősorban a rímszerkezete szinte teljesen azonos az eredetivel, az angol szöveg kiejtett változatának rímképlete azonos a Balassi-szövegével. Az angol írott forma ennek következtében eltér a forrásnyelvi szövegtől, mivel az angol nyelv írott és kiejtett változata nem azonos. Stílusában, stilisztikai-képi megoldásaiban az orosz szövegben több, az angolban kevesebb az eltérés a Balassi-szövegtől. A grammatikai formákban a nyelvek tipológiai eltéréseiből következően vannak eltérések. A befogadók számára ma már archaikusnak ható Balassi-szöveg nyelvi-stilisztikai formáit a szöveg minden szintjén nem töre-

kedtek érzékeltetni a fordítók, amint ezt Guszev is megállapította. Bár az angol fordító, Makkai magyar–angol kétnyelvű költő, a grammatikai archaizmusokat le tudta volna fordítani, de szintén nem törekedett erre, a szövegjelentést – bár kisebb módosításokkal – modern angol nyelven alkotta újra, ahogyan ezt tette az orosz szövegváltozat létrehozásakor Dubrovkin is.

Irodalom

- Balassi Bálint összes verse, hálózati kritikai kiadás (C). 1998. <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/itart.htm> (2018. aug. 21.)
- БАЛАШШИ, Балинт. 2006. Москва: «Наука». Серия «Литературные памятники» Российской академии наук.
- Balassi, Bálint. *When he met Julia, he greeted her thus* (Hogy Júliára találta így köszöne néki in English). <https://www.babelmatrix.org> (2018. szept. 20.)
- Benő Attila. 2011. Fordítás és pragmatikai adaptáció. In *A dolgok másik neve*. Ariadné Könyvek. 137–181. Kolozsvár: KOMP-PRESS Kiadó.
- Guszev, Jurij Pavlovics. 2007. Az orosz Balassi. Közreadja: Dobos Marianne. In *Magyar Hon-Lap*. <http://mkdsz.hu/content/view/5893/209/> (2018. aug. 10.)
- Kappanyos András. 2015. *Bajuszbögre, lefordítatlan: Műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Klaudy Kinga. 2015. A nyelvi és a kulturális aszimmetria hatása a fordításra. In *Nyelvészet, művészet, hatalom. Írások Tóth Szergej tiszteletére*, szerk. Gaál Zsuzsanna. 177–184. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Komlovszki Tibor. 1981. Balassi költői nyelvének néhány sajátága. *ItK* (5–6): 535–544.
- Lőrincz Julianna. 2007. *Kultúrák párbeszéde*. Pandora Könyvek 10. Eger: Líceum Kiadó.
- Lőrincz Julianna. 2018. A régi magyar irodalom fordítási nehézségei. Balassi Bálint-versek orosz fordításban. In *A Selye János Egyetem 2018-as X. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete – Zborník X. medzinárodnej vedeckej konferencie Univerzity J. Selyeho – 2018 Komárom, 2018. szeptember 11–12. – Komárno, 11–12. september 2018*. 116–126. Komárom: Selye János Egyetemi Kiadó.
- Németh László. 1975. Balassi Bálint. In *Az én katedrám*. 116–124. Budapest: Magvető.
- Popovič, Anton. 1980. A műfordítás elmélete. Ford. Zsilka Tibor. Pozsony: Madách Kiadó.
- Rába György. 1969. *A szép hűtlenek*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szabó Zoltán. 1998. *A magyar szépírói stílus történetének fő irányai*. Budapest: Corvina. Egyetemi Könyvtár.
- Szathmári István. 1996. A funkcionális stilisztika megalapozása. In *Hol tart ma a stilisztika? : Stíluselméleti tanulmányok*, szerk. Szathmári István. 13–33. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Szegedy-Maszák Mihály. 1998. Fordítás és kánon. In *A fordítás és intertextualitás alakzatai*, szerk. Kabdebó Lóránt et al. 66–92. Budapest: Anonymus Kiadó.
- Szegedy-Maszák Mihály. 2008. *Megértés, fordítás, kánon*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Székely Júlia. 2001. *Balassi Bálint énekei és komédiája*. Budapest: Akkord Kiadó.
- Szentmártoni Szabó Géza. 2004. „Mint szép ereklyével...”. *Iskolakultúra* (4): 36–49.
- Szűcs Tibor. 2005. Egy Balassi-vers német és olasz nyelvű fordításainak tanulságairól. *THL* (2): 5–19. <http://real.mtak.hu/75096/1/005-019.pdf> (2018. szept. 17.)
- Toldi Éva. 2016. Műfordítás, újraírás, recepció. *Godišnjak filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. 41 (1): 467–480.
- Tóth Tünde. 1998. *Balassi és a neolatin költészet*. PhD-értekezés. <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/itanulm.htm> (2018. aug. 18.)
- Vándor Judit. 2010. *Adaptáció és újrafordítás*. <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/vandorjudit/tezis.pdf> (2017. szept. 25.)

THE LINGUISTIC AND STYLISTIC CHARACTERISTICS OF BALASSI'S POEMS AND THEIR TRANSLATIONS

The author of the paper deals with questions of translation of Balassi's Hungarian poetry. The reading of literary texts of antiquity is difficult for both today's native readers and the translator, the latter being the rewriter of the source texts in the target language. This difficulty is caused by the grammatical and semantic differences of the typologically different languages on the one hand, and by the timeframe, on the other. The archaic language and cultural elements of the source texts are difficult to translate. The author compares the language and stylistic elements of Balassi Bálint's text (*Hogy Júliára talála, így köszöne neki*), with the Russian (*Встретив Юлию, поэт приветствовал ее следующими словами*) and the English text variants (*When he met Julia, he greeted her thus*). She also points out the compensation procedures used by the translators who intended to create the exact replica of the original poem.

Keywords: literary translation, texts of antiquity, cultural elements, comparison of the source and target language texts

JEZIČKE I STILISTIČKE KARAKTERISTIKE STIHOVA BALAŠIJA I NJEGOVIH PREVODA

Tema rada su pitanja prevodenja stihova pesnika Balinta Balašija. Razumevanje dela iz stare mađarske književnosti nije lak zadatak ni čitaocu čiji je maternji jezik mađarski, a prevodilac se kao rekreator originalnog teksta bori sa mnogo više poteškoća, budući da pored gramatičkih i semantičkih razlika koje postoje među jezicima mora da savlada i veliku vremensku razliku između nastanka originala i prevoda. Presađivanje formalnih i sadržinskih elemenata koji su kulturno određeni u neku drugu kulturu, zahtevaju razne prevodilačke

postupke, kao što su adaptacija, izostavljanje, dodavanje. Ponuđena su poređenja jezičkih i stilističkih sredstava u prevodima stihova Balinta Balašija pod naslovom *Hogy Júliára talála, így köszöne neki (Kad sreće Juliju, ovako je pozdravi)* na ruskom i engleskom jeziku, ukazujući na izmene prilikom ponovnog ispisivanja stihova na ciljnom jeziku.

Cljučne reči: prevod, beletristika, arhaizmi, realije

A kézirat beérkezésének időpontja: 2018. okt. 15.

Közlésre elfogadva: 2018. dec. 10.